

ДИНАМІКА ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА СЕЛИЩА КОМПАНІЇВКИ

Ганна ВОЛЧАНСЬКА, Юлія НОГА (Кіровоград, Україна)

У статті описано історію становлення системи особових жіночих імен селища Компаніївка, охарактеризовано їх етимологічні особливості, визначено якісний і кількісний склад іменника на різних хронологічних зрізах.

Ключові слова: онім, антропонімійна система, іменник, хронологічний зріз.

The paper surveys the history of female names system of Kompaniyivka village, analyses onyms etymologic peculiarities, defines qualitative and quantitative structure of the system at different chronological cut-offs.

Key words: onym, anthroponym, first name system, chronological cut-off

Антропонімікон – невичерпне джерело етнографічних, історичних, культурологічних та лінгвістичних розвідок. За твердженням П. Чучки, людські імена становлять найдавніший розряд власних особових назв, адже вони стали першими за всю історію людства засобом словесної індивідуалізації та легалізації людини в суспільстві [12, с. 3].

З мовознавчої точки зору, важливим є локальне вивчення системи особових імен окремих регіонів, що, з одного боку, доповнює загальну мапу антропонімічних досліджень, дозволяє схарактеризувати ступінь локальної об'єктивованості загальних антропонімічних тенденцій, а з іншого – виявити етнолінгвальні особливості регіону.

Метою цієї статті є виявити та описати склад жіночого іменника смт. Компаніївки та його динаміку з 1851 р. по 2011р. Об'єктом дослідження виступає 111 жіночих імен, що були надані 833 особам жіночої статі селища впродовж обраного хронологічного періоду. Предметом наукової розвідки є якісні і кількісні особливості складу жіночого іменника смт. Компаніївки.

Джерельною базою розвідки слугували метричні книги церкви Покрова Пресвятої Богородиці села Компаніївки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (ДАКО, ф.696, справи 1, 3, 7, 10, 13, 16, 20 [5]) за 1851р., 1861р., 1871р., 1881р., 1891р., 1901р., 1911р., 1921 р. та алфавітні книги реєстрації народжень відділу реєстрації актів цивільного стану громадян (РАЦСу) Компаніївського районного управління юстиції Кіровоградської області (дані за 1931 р., 1941 р., 1951 р., 1961 р., 1971 р., 1981 р., 1991 р., 2001 р., 2011 р. [1]). Записи в метричних книгах здійснювалися церковнослов'янською мовою, в алфавітних книгах реєстрації новонароджених – російською мовою, а з 1992 року – українською. У роботі збережено написання імен згідно з оригінальною графікою документів, що слугували джерельною базою дослідження.

Використання річних хронологічних зрізів дозволяє реалізувати основне завдання дослідження – простежити стрижень динамічних змін в іменнику селища Компаніївки на значному проміжку часу. Застосування кількісно-якісного методу дає змогу встановити статистичну організацію іменника смт. Компаніївки. Для виокремлення основних частотних груп використовуємо середній коефіцієнт однойменності (СКО) – заокруглене до цілого число, одержане при діленні числа носіїв кожного зрізу на кількість імен у зрізі. Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище – широковживані, решта – маловживані. Десять перших імен формують частотний десяток.

В історії українських особових імен дослідники виділяють три етапи [4]: дохристиянський – функціонування автохтонного слов'янського фонду особових імен; період після хрещення Русі – значне скорочення давньоукраїнського антропонімного фонду внаслідок експансії християнського іменника і, як наслідок, практично монопольне панування іншомовних (візантійських) імен; період після Жовтневої революції 1917 року – знівелювання церковних традицій ім'янаречення, збільшення кількості запозичених імен і активна ім'ятворчість.

На сучасному етапі зміни в розвитку українського іменника викликані падінням радянського суспільного устрою та здобуттям Україною незалежності. «Антропонімія <...> по-своєму, хоч і з помітним відставанням, але досить активно реагує на суспільні зрушення» [7, с. 12]. Найдавніший клас онімів – особові імена, – постійно змінюється під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників: суспільно-політичних, історичних, культурних, етнічних. Можливість утворення варіантів, швидкі темпи оновлення якісно відрізняють імена від інших класів антропонімічної лексики.

У вітчизняній науці проводиться багато регіональних досліджень, матеріалом яких виступають власні особові імена. Антропонімію Одещини дослідили Ю. Карпенко, О. Касім, О. Медведєва, І.Скорук; динаміку особових імен Кіровограда (Єлисаветграда) вивчала О. Черноус. Незважаючи на спільні антропонімічні тенденції і традиції «кожен населений пункт, кожен район <...> має свій цілком конкретний антропонімікон, свої особливості в антропонімічній системі [12, с. 51]. Тож для всебічного аналізу іменника загалом важливе значення має локальне вивчення антропонімічної системи окремих регіонів.

Теоретичні засади аналізу особових імен за походженням розроблено у працях Ю. Карпенка, П. Чучки, Л. Скрипник, Н. Дзятківської, О. Черноус, Т.Буги. Традиційним є поділ особових імен за походженням поділяються на слов'янські й неслов'янські, остання в свою чергу поділяються відповідно до мови, у якій власне особове ім'я виникло. Л. Скрипник, Н. Дзятківська здійснюють поділ сучасних імен на 6 етимологічних груп [9, с. 7–8]. О. Черноус виокремлює 3 основні етимологічні групи особового іменника української мови: імена, що належать до слов'янського антропонімічного фонду; імена, запозичені з різних західних та східних мов; імена-новотвори. [10, с. 389–390]. Зважаючи на значну питому вагу на всіх хронологічних зрізах у місцевому антропоніміконі особових імен християнського календаря, вважаємо за доцільне виокремити ці оніми в окрему етимологічну групу.

Тож в цьому дослідженні спираємось на класифікацію апробовану Т. Бугою [5], згідно з якою, у складі жіночого іменника с. Компаніївки виокремлюємо чотири групи імен за походженням: канонічні, автохтонні слов'янські, запозичені й новотвори.

У представленому дослідженні використовуємо й кількісно-якісний метод та методику хронологічних зрізів за В. Бодналетовим [4], для синхронічно-діахронічного аналізу динаміки системи власних особових імен новонароджених селища Компаніївки (до 1961 року – сіл Компаніївка і Комишувата) на 17 хронологічних зрізах : 1851р., 1861р., 1871р., 1881 р., 1891р., 1901р., 1911р., 1921 р. 1931р., 1941р., 1951р., 1961р., 1971 р., 1981р., 1991р., 2001р., 2011р.

Протягом сімнадцяти хронологічних зрізів на території селища Компаніївка народилося 833 дівчинки, що отримали 111 імен , зафіксованих в метричних книгах церкви Покрова Пресвятої Богородиці с. Компаніївка та книгах реєстрації новонароджених Компаніївського РАЦСу.

80% від загальної кількості жіночих імен становлять церковно-християнські або канонічні особові імена. Репертуар жіночого християнського іменника на 52,8 % презентують давньогрецькі імена: Галина, Лідія, Алла, Лариса; близько 27% – імена латинського походження: Клавдія, Вікторія, Інна, Юлія; значно менше – 10 % давньоєврейських жіночих імен: Марія, Анна, Іванна, Єлизавета, біля 5,5% становлять імена, запозичені з інших країн.

За православною традицією новонароджені отримували ім'я, записане в святцях (місяцесловах) або мінеях (календарних збірках життєписів святих), куди потрапили в основному візантійські імена. Ці, по суті чужомовні, імена адаптувалися на українському мовному ґрунті. Тож справжнє грецьке чи латинське ім'я, що зазнало змін, дуже відрізнялося від першоджерела. Так, наприклад, християнське чоловіче ім'я Інн, що записане в мінеях у формі родового відмінка, унаслідок неправильного трактування трансформувалося у метричних записах у жіноче Інна.

Для розширення репертуару жіночих християнських імен, яких в церковному календарі було набагато менше ніж чоловічих, священнослужителями активно використовувалися гендерні похідні від чоловічих канонічних імен, утворені за допомогою флексії –а (-я): Ананія, Анисія, Іоанна. Л. Белей називає цей процес ім'ятворення «словотвірною фемінізацією». Церковно-християнський жіночий іменник становив абсолютну більшість ім'янаречень. Канонічний фонд особових імен розширився після поповнення списку святих за рахунок запозичень з грузинської – Ніна, через давньоруську мову скандинавським Ольга. Імена Віра, Надія, Любов, які деякі дослідники вважають слов'янськими, насправді є калькою з давньогрецької – перекладом на старослов'янську мову онімизованих апелятивів, що уособлювали три чесноти. Християнське походження цих імен приховує їх українське звучання [3, с. 2].

У метричних книгах імена записувалися в церковно-канонічній формі: Іуліанія, Іоанна, Феодора. З відміною церковної регламентації відбулася заміна старої святцевої форми на нову світську, яка стає офіційною формою імені: Уляна, Іванна, Федора.

Хоча, за словами О. Карпенка, «внаслідок прийняття християнства український іменник змінився практично повністю» [7, с.10], у жіночому іменнику Компаніївки збереглися слов'янські автохтонні імена. Їх частка від загальної кількості жіночих імен складає 7,2 %. Усі вони зафіксовані після 1921 року. Дореволюційний жіночий іменник повністю канонічний. Уперше зустрічаємо слов'янське (давньоруське) ім'я Таміла (1 носій) 1931 року. Найпопулярнішими слов'янськими жіночими іменами на досліджуваних хронологічних зрізах є імена Людмила (варіант – Люся) – 1941р (3 носії), 1951р. (7), 1961р. (6), 1971р. (9), 1981 р. (6), 1991р. (1) та Світлана – 1961р. (2), 1971р. (3), 1981р. (3), 1991р. (2), 2011 р. (1).

Зі здобуттям Україною незалежності зростає національна самосвідомість. В ім'янареченні це виявляється в поверненні популярності автохтонних слов'янських імен : Ярослава – по одному носію 1981р., 2001р., 2011р.; по одному носію Мирослава (1991р.), Владислава (2011р.), Богдана (2011р.).

Ім'я Римма відносимо до слов'янських, можливо, болгарського походження, похідне від чоловічого [9, с. 176], хоча за іншими лексикографічними джерелами [4, с. 2] це ім'я християнського походження.

Появі в місцевому антропоніміконі запозичених особових імен (9,9%) сприяли міжнаціональні, міжетнічні контакти населення, вплив «антропонімічної моди». Після відміни офіційного церковного ім'янаречення, як зазначає О. Карпенко «регламентацію святцями заступила регламентація модою» [7, с. 7]. Це, в основному, маловживані імена: Ліана (німецьке) – 1971р. (1), Анжела (французьке) – по 1 носію 1971р., 2001 р., Інга (угорське) – 1981р. (1), Аліна (німецьке) – 2001р. (2), Ілона (угорське) – 2001р. (1), Поліна (французьке) – 2011р. (1), Руслана (тюркське) – 2011р. (1). Імена Яніна (чеське, польське) – 2011р. (1) та Яна (по 1 носію 1981р., 1991р., 2011р.) є різними варіантами похідними від чоловічого Ян, що набули статусу окремих офіційних імен [9, с.192]. Імена Карина, Діана – 2001 (по 1 носію), хоч і первісно латинські, є значно пізнішими запозиченнями з різних західноєвропейських мов.

Новотвори представлені в жіночому іменнику Компаніївки разовими іменами. Це утворення від слів ідеологічної тематики : Мая – 1931р. (1), 1941 р. (4) – від «май» – святкування дня міжнародної солідарності трудящих; Нінель – 1941р. (1) – зворотнє прочитання прізвища Ленін. Утворення імені від апелятиву за назвою квітки : Лілія по 1 носію (1981р., 1991р). Новотвори становлять незначну частку (2,7%) від загальної кількості жіночих особових імен мешканців селища Компаніївки.

Здатність до утворення варіантів якісно відрізняє особові імена від інших розрядів онімів. Варіанти особових імен поступово проникають із розмовно-побутової сфери до офіційного вжитку. «Явище варіативності властиве і документальним іменам» [9, с. 11]. Серед наявного фактичного матеріалу вирізняємо кілька іменних варіантів, що були зареєстровані в офіційних документах.

У метричних книгах імена записувалися в канонічній формі згідно з церковнослов'янською орфографією. Адаптація чужомовних християнських найменувань призвела до появи для багатьох імен по кілька графічних варіантів : Агафія (спр. 7, ст. 44, 46) – Агаф'я (спр. 1, ст. 5, 6); Вієра (спр. 10, ст. 103) – Ве'ра (спр. 1, ст. 17) – Вера (спр. 20, ст. 80); Лукія (спр. 1, ст. 122) – Лук'ія (спр. 1, ст. 17). Фонетичні варіанти : заміна голосних Мотрона (спр. 7, ст. 51) – Матрона (спр. 10, ст. 106), заміна приголосних Татіана (спр. 10, ст. 110) – Тадіана (спр. 1, ст. 103), написання додаткових приголосних або без них Ефросинія (спр. 1, ст. 25) – Евфросинія (спр. 7, ст. 58, 61) – Евфосинія (спр. 10, ст. 163).

Із відміною офіційного статусу церковної реєстрації народжень, відбувається заміна канонічної форми імен на народно-розмовну. До офіційного реєстру потрапляють самобутні неканонічні форми імен, відбувається заміна церковного початкового А на О, відкидання початкової Е, заміна деяких звукових поєднань на більш звичні, утворення коротких форм імені і т. д. : Іоанна – Іванна, Іуліанія – Уляна, Іулія – Юлія, Катерина – Катерина, Александра – Олександра, Таисія – Таиса.

У період 1920-40-х років, коли було знято всі обмеження у виборі імен, до офіційних документів потрапляють розмовно-побутові найменування та варіанти, що виникли внаслідок орфографічних помилок. В алфавітних книгах реєстрації народжень Компаніївського РАЦСу виокремлюємо :

нейтральні розмовно-побутові скорочені варіанти імен, утворених за допомогою афіксів –а(-я) : 1931 р. – Галя (1), 1931 р. (1), 1941 р. (1) – Івга, 1941 р. – Люся (1), Валя (1), Зина (2), Олеся (1);

згрубіло-зневажливі варіанти (пейоративи), утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки : 1931 р. – Шурка (1), Онилка (1), Грунька (1), Федорака (1), 1941 р – Фроська (1).

З наведених вище варіантів лише варіант Олеся (Леся) пройшов перевірку часом і фіксується лексикографічними джерелами як документальне ім'я [9, с. 107]

У радянські часи офіційна реєстрація імен суворо регламентувалася. До актових записів потрапляють варіанти імен, що під впливом різних чинників стали окремими документальними іменами : Вита – 1971 (2), 1991 р. (1), Леся – 1981 р. (1), Наталія – 1981 р.(1), Наталия – 1981 р. (1) та офіційні російські іменні варіанти : Алёна – 1981 р. (8), 1991 р. – (2), Арина – 1981р. (1). І хоча зі здобуттям Україною незалежності процес ім'янаречення значно демократизувався, спостерігаємо ті ж тенденції. Деякі варіанти, «звукова та морфологічна структура яких відповідає нормам сучасної української літературної мови, здобувають зазвичай статус офіційних» [4, с. 3] : Дарина – 2001 р. (1). Такі іменні варіанти збагачують український іменник і є «джерелом поповнення офіційного іменника і в наш час [8, с. 9].

Водночас під впливом засобів масової інформації, зберігається тенденція до використання російських іменних варіантів : Альона – 2001р. (1), Арина – 2011 р. (1).

У жіночому іменнику селища Компаніївки виділяємо статистичні групи за постійністю і частотністю вживання. Оскільки жоден із досліджуваних жіночих онімів не демонструє наскрізності вживання виокремлюємо найбільш стійкі особові імена, що використовуються протягом кількох хронологічних зрізів. До стійких відносимо оніми Тетяна (13 хронологічних зрізів, 32 носії), Олена (13 зрізів, 25 носіїв), Анна (12 зрізів, 53 носії), Наталия (12 зрізів, 43 носії). Найбільшу кількість ім'явжитків – 61 мало ім'я Марія, що 10 хронологічних зрізів було у групі найуживаніших. Загалом переривчасті оніми в жіночому іменнику становлять 65 % (72 імені).

Групу рідкісних жіночих онімів представляють 39 одиниць (35 %). Серед них 32 мають одиничне вживання. Це архаїчні християнські імена (Євлампія, Єпистимія, Васса), автохтонні слов'янські (Мирослава, Владислава, Римма), запозичення (Ліана, Ілона, Інга), новотвори (Нінель), варіанти (Грунька, Онилка).

3 поміж частотних онімів 33 мають статус найуживаніших. У групі найуживаніших перших восьми зрізів (1851–1921 р.) знаходяться виключно канонічні імена. Марія – на 5 зрізах займає I рейтингову позицію, 4 зрізи поспіль знаходяться у групі лідерів імена Наталия та Анна.

Оніми Агафья (1851, 1881, 1901 р.), Мотрона (1881, 1901), Маріамна (1861, 1871), що виявляють активність впродовж дореволюційного періоду, назавжди покидають іменник.

З 1921 р. у групі лідерів з'являється ім'я Раїса, яке наступні два зрізи (1931, 1941) очолює рейтинг, після чого покидає групу частотних онімів. Іменник 1941 р. оновлюється за рахунок нових частотних онімів : Любов, Людмила, Валентина, Зінаїда, Мая (Майя) та традиційних канонічних : Марія, Анна.

1951 р. здобувають популярність імена Ольга, Тетяна, 1961 р. до них додається Лідія. Іменник 1971 року приймає три нових імені : Ірина, Оксана, Світлана. 1981 р. першість здобуває онім Альона, до групи додається ім'я Інна. Онім Вікторія стає найуживанішим 1991 та 2001 року. Повертають популярність традиційні християнські імена – Анастасія, Катерина (2001), Марія (2011 р.).

Запозичені оніми Аліна та Поліна збагачують частотні групи в 2001 та 2011 роках відповідно.

Найдовше свої позиції у групі широковживаних особових імен зберігали оніми : Олександра, Валентина, Надія, Лідія, Ольга, Віра, Катерина.

Давні канонічні імена Варвара, Марфа, Евфимія, Стефанида, Феодора, що входять до групи широковживаних, переходять у фонд архаїчних імен.

Група маловживаних жіночих імен інтенсивно оновлюється, містить найбільшу кількість онімів, які, проте, обслуговують 1–2 носіїв.

До 1921 року основу периферійної частини жіночого іменника становлять архаїчні оніми : Синклитикия, Домна, Февронія, Акеліна, Афанасія, Зіновія. Протягом 1931–1941 р. до групи маловживаних додаються варіанти особових імен – Івга, Шурка, Фроська, Люся, Зина та новотвори Мая, Нінель, з 1981 року – запозичення – Яна, Інга, Діана та слов'янізми – Ярослава, Богдана.

Таким чином, іменник жителів селища Компаніївки загалом досить усталений та традиційний. Канонічні імена є його основою та переважають на всіх хронологічних зрізах. Їх частка серед усіх – 80%. Розподіл канонічних особових імен за мовою походження має такі кількісні співвідношення : 52,8% – давньогрецькі імена (Галина, Алла, Лариса), 27% – латинські (Клавдія, Вікторія, Юлія) та

на 10% – давньоєврейські (Марія, Анна, Єлизавета). У жіночому іменнику переривчасті оніми становлять 65% (72 імені). Групу рідкісних жіночих імен представляють 39 імен (35%). Якщо частотні оніми забезпечують спадковість і традиційність іменника, то його периферійна частина – оновлення і збагачення іменного складу. Жіночий іменник демонструє більш активне переміщення особових імен між частотними групами та швидші темпи оновлення.

Отже, система жіночого іменника селища Компаніївки є власне українською по суті, знаходиться в межах системи мови і виступає складовою частиною загальнонаціональної антропосистеми.

До перспектив подальших студій відносимо проведення комплексного дослідження антропонімії Компаніївщини та в подальшому Кіровоградщини у діахронічному й синхронічному аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Метричні книги церкви Покрова Пресвятої Богородиці села Компаніївки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії // ДАКО, ф. 696, справи 1, 3, 7, 10, 13, 16, 20.
2. Алфавітні книги реєстрації народжень відділу РАЦС Компаніївського районного управління юстиції Кіровоградської області
3. Белей. ЛІ. Ім'я дитини в українській родині / Любомир Белей. – Харків : Фоліо, 2011. – 283 с.
4. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / Василий Данилович Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
5. Буга Т. В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX–початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Буга. – Донецьк, 2010. – 20 с.
6. Горобець О. О. Динаміка жіночого іменника першої половини XX століття у місті Проскуріві / О. О. Горобець // Studia Slavistica. – Вип. 9 : Ономастика. Антропоніміка : [зб. наук. ст. ; упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Вид. Олександри Гаркуші, 2009. – С. 127–135.
7. Карпенко О. Ю. Людина та її ім'я / О. Ю. Карпенко // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2008. – Вип. 20. – С. 48–52.
8. Масенко ЛІ. Т. Українські імена і прізвища / Лариса Терентіївна Масенко. – К. : Товариство «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
9. Скрипник ЛІ. Г. Власні імена людей: Словник-довідник / ЛІ. Г. Скрипник, Я. Я Дзятківська. – 3-тє видання. – К. : Наукова думка, 2005. – 334 с.
10. Чорноус О. В. Динаміка особових імен м. Кіровограда у XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Чорноус. – К., 2011. – 20 с.
11. Чорноус О. Склад особового іменника української мови за походженням / О. Чорноус // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – 2010. – №89 (3). – С. 388–393.
12. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник / Павло Павлович Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 428 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ганна Волчанська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, лінгвістика тексту, методика навчання української мови.

Нога Юлія – студентка ІІ курсу факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, антрополінгвістика.